

George Bogdan Țăra¹

Universitatea de Vest din Timișoara

Facultatea de Litere, Istorie și Teologie

CONTRIBUȚII ALE GRAMATICILOR LIMBII ROMÂNE SCRISE ÎN LIMBA LATINĂ LA MODERNIZAREA ȘI UNIFICAREA ROMÂNEI LITERARE

În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, limba latină este folosită pentru redactarea gramaticilor românești din motive care merg de la constatarea asemănării între cele două limbi, pe baza originii latine a românei, la conștientizarea structurii gramaticale și lexicale a limbii române, după metoda gramaticilor latine, până la necesitatea de modernizare și creare a unei limbi unitare, după modelul latinei, care era limba de cultură a epocii. Unele dintre aceste gramatici reprezintă o parte a unui proiect mai mare de afirmare și de argumentare a latinității românei, precum și de normare unitară a ei. În acest context, latina devine un model ideal și practic de unificare a unor norme care urmăreau să depășească diferențele dialectale. Între principalele texte avute în vedere sunt atât asemănări, cât și deosebiri care decurg din caracterul lor descriptiv, normativ, practic etc.: *Institutiones linguae valachicae* [*Regulile limbii valahe*] (1770); Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [*Elementele limbii daco-romane sau valahice*] (ed. I, 1780; ed. a II-a, 1805); Ion Budai-Deleanu, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae* [*Fundamentele gramaticii limbii românești, ce se mai zice și valahă*] (1812); Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica* [*Gramatica daco-romană sau valahică*] (1826); A. Treboniu Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae* [*Încercare critică asupra originii, descendenței și structurii limbii române*] (1840). Lucrarea noastră își propune să observe evoluția privitoare la scopul și structura acestor gramatici, raportarea lor la tradiția gramaticilor limbii latine, precum și rolul lor în formarea limbii române culte, unice și unitare.

Cuvinte-cheie: gramatică normativă, gramatică descriptivă, terminologie, limba română, limba latină, limbă cultă/literară.

¹ bogdan.tara@e-uvv.ro

1. Introducere

În timpul scurs de la prima gramatică a limbii române, scrisă în 1757 de Dimitrie Eustatievici Brașoveanul², și până la sfârșitul secolului al XIX-lea, se observă o preocupare constantă atât pentru înțelegerea, descrierea și explicarea limbii române, cât și pentru formarea de norme unitare, supradialectale (v. Nicolescu, 1971; Munteanu & Țăra, [1983]).

Din interes pur lingvistic, cultural, social-politic sau național, în decurs de aproximativ un secol și jumătate (1757-1897) au fost redactate o sută de gramatici românești, scrise în diferite limbi: 74 în română, 6 în latină, 12 în germană, 4 în franceză, 1 în italiană, 2 în greacă și 1 în engleză (cf. Ionașcu, 1914; Butnariuc, 2006), cele mai multe fiind tipărite, iar unele au fost și reeditate.

Dintre acestea, gramaticile scrise în limba latină, cu autori români sau străini, prezintă un interes special pentru cunoașterea, conștientizarea și normarea românei. Deși e singura limbă care nu se mai vorbește și se învață doar în școală, având statut de *lingua franca* și de cultură a Europei, latina are rolul hotărâtor de a face româna cunoscută universal, de a-i pune în evidență originea și caracterul romanic, precum și de a-i sluji ca model în intenția de realizare a unei norme gramaticale unice și unitare.

Cele șase gramatici românești scrise în latină, pe care le avem în vedere în lucrarea noastră, au o importanță inegală în fixarea și unificarea normelor limbii române culte, deoarece unele au cunoscut o largă răspândire, în timp ce altele, rămase în manuscris, nu au avut același ecou. Privite împreună, ele dovedesc preocuparea constantă a autorilor pentru stabilirea normelor gramaticale și necesitatea cunoașterii acestor norme de către vorbitorii nativi și de cei străini. Aceste gramatici se remarcă atât prin apropierea dintre ele, cât și prin diferențele privitoare la structura, scopul și contextul cultural și lingvistic în care au fost redactate. Titlurile acestor lucrări sunt cea mai bună sursă de prezentare a conținutului lor (gramatici generale sau aplicate) și chiar a metodei folosite (istorică, normativă sau comparativă):

- 1770, *Institutiones linguae valachicae sive grammatica compendio exhibita* [Regulile limbii valahe sau gramatica ei expusă pe scurt]: o gramatică descriptivă, practică, concepută pentru nevoi imediate de comunicare;
- 1780 [ed. I], Samuil Micu, Gheorghe Șincai, 1805 [ed. a II-a], Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [Elementele limbii daco-romane sau valahice]: o gramatică descriptivă, dar practică și normativă, o încercare de adaptare după modelul latino-roman;
- 1812, Ion Budai-Deleanu, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae, usui tam domesticorum, quam extraneorum*

² O ediție critică a manuscrisului *Gramaticii rumânești* a fost publicată de N. A. Ursu în anul 1969.

- accomodata* [*Fundamentele gramaticii limbii românești, ce se mai zice și valahă, întocmite atât pentru folosul românilor, cât și al străinilor*]: o lucrare normativă, cu noțiuni de istorie a limbii și metode comparative;
- 1826, Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata, aucta* [*Gramatica daco-romană sau valahică, scrisă în latină, îmbogățită*]: o sinteză dezvoltată și structurată a gramaticilor anterioare ale Școlii Ardelene;
  - 1840, August Treboniu Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae* [*Încercare critică asupra originii, descendenței și structurii limbii române care este în floare în ambele Dacii numită în comun valahică*]: o lucrare de tip academic, în special normativă.

2. Scopul declarat al gramaticilor

Din diversele motive menționate de autori în prefețele acestor scrieri, se deduce nu numai caracterul lor teoretic, dat de descrierea organizării limbii, ci și interesul lor practic, dat de înțelegerea și deprinderea limbii române pentru nevoi concrete de comunicare. Trimiterile permanente la latină și comparațiile cu alte limbi vecine sau romanice au rolul, în intenția declarată a autorilor, de a face româna mai accesibilă celor care cunosc limbi cu o tradiție scrisă mai bogată. Deși sunt precizate cu claritate, considerăm că intențiile inițiale ale autorilor sunt depășite de complexitatea demersului și de miza rezultatului: formarea, în privința limbii române, a unei conștiințe lingvistice a vorbitorilor, în general, și a cercetătorilor, în special străini, preocupați de tipologia limbilor.

2.1 De ce în latină?

Cel mai firesc răspuns la întrebarea de mai sus este dat de Ion Budai-Deleanu: „În afară de aceasta, ca să poată fi folosită [gramatica] atât de compatrioții mei [*popularium*], cât și de toți ceilalți străini [*aliorum universim extraneorum*], o voi scrie nu în altă limbă decât în limba latină” (*Fundamenta*, 1812, ms. 5200, p. 2^r–2^v), [trad. n.]. La începutul secolului al XIX-lea, latina era, încă, limba științelor, cel mai utilizat vehicul al cunoașterii, prin intermediul școlii și al bibliotecilor. Existența, cercetarea și utilizarea ei ca mijloc de comunicare elevat fac posibilă însăși apariția lingvisticii.

2.2 Interesul practic pentru limba română, la cererea contemporanilor români și străini

Deși limba valahilor este menționată în documente din secolele XIV–XVII, mai ales în urma contactelor directe avute de călătorii occidentali cu populația

autohtonă (v. Pop, 2019), necesitatea cunoașterii ei în profunzime se leagă de intensificarea raporturilor economice, culturale și religioase, în secolele XVIII–XIX româna fiind utilizată la mai multe niveluri în societate:

La îndemnul, pe de o parte al multor altora [*hortatu cum plurium aliorum*], pe de altă parte în special al preailustrului bărbat [*clarissimi ejusdem viri*], același care, în repetate rânduri, s-a manifestat ca promotor [*autor*] și povățuitor [*suasor*] de a lua asupra-mi această lucrare³ [...] (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 51).

2.3 Lipsa lucrărilor de gramatică editate, pentru a fi puse mai ușor în circulație

La treisprezece ani de la redactarea celei dintâi gramatici românești (*Gramatica rumânească*, 1757), dar cu un deceniu înaintea apariției primei gramatici tipărite a limbii române (*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, 1780), este resimțită și afirmată nevoia de cărți normative, care să aibă o largă circulație:

Îndemnurile sale au avut pentru mine o pondere cu atât mai mare, cu cât am observat că, până acum, nu a fost editată nicio lucrare [*lucubrationem*] de acest fel, deși o doreau nu puțini oameni interesați de cunoașterea acestui idiom [*non pauci [...] cognoscendi cujus Idiomatis cupidi desiderant*] (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 51).

Într-un alt context, după două decenii de la tipărirea celei de-a doua ediții din *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* în 1805, pe fondul înmulțirii știutorilor de carte autohtoni, o parte dintre aceștia făcând studii la Viena și Roma, precum și datorită interesului sporit al străinilor, un exemplar din gramatica limbii române devine o raritate. Tot un canonic greco-catolic, Ioan Alexi, face o sinteză a normelor gramaticale românești și folosește, după modelul predecesorilor (Samuil Micu și Gheorghe Șincai) numai grafia cu litere latine, justificându-și demersul astfel: „Primul [motiv], care m-a presat în cel mai înalt grad, a fost lipsa totală de gramatici [*penuria grammaticarum*] ale acestei limbi în latină, precum și a scrierilor cu aceleași litere comune tuturor națiunilor cultivate” (*Grammatica*, 1826, p. III), [trad. n.].

---

³ Textul îi este dedicat lui Franciscus Xaverius Rhier, abate B.M.V. de Saar, venerabil canonic al capitolului Bisericii catedrale din Oradea-Mare, precum și arhidiacon al Zolnokului de Mijloc (vezi *Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 23).

2.4 Dorința autorilor de a face limba română cunoscută și mai ușor de învățat

Adresată, în primul rând, vorbitorilor care nu sunt nativi, *Institutiones*, 1770 are, mai ales, rolul unui manual de cunoaștere a limbii române ca limbă străină. Pe măsură ce el însuși o aprofundează, autorul completează lucrarea cu observații care să faciliteze deprinderea limbii române:

De fapt, inițial hotărâsem să alcătuiesc un compendiu, cât mai succint posibil, însă, deoarece pe parcursul redactării acestei lucrări îmi veneau în minte mereu alte și alte adăugiri, care se arătau a aduce o cunoaștere [*notitiam*] mai deplină [*pleniozem*] și mai ușor de dobândit [*faciliozem*] a acestei limbi, am considerat că ele nu trebuie trecute sub tăcere (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 51).

2.5 Aria largă de folosire a limbii române și contactele străinilor cu vorbitorii ei

Justificarea elaborării unor gramatici practice ale românei pentru străini se bazează pe argumente concrete și pragmatice, referitoare la diferitele surse de contact (economice, culturale, lingvistice, sociale) dintre aceștia și populația autohtonă. Răspândirea majoritară a românilor atât în provinciile istorice, cât și în zone din afara acestora (Ungaria, Basarabia, Crimeea, sudul Dunării), unde se află în contact lingvistic permanent cu populații aloglote, este un motiv esențial de promovare a limbii române prin lucrări descriptive și normative:

Căci sau că ar face cineva comerț cu daco-romanii sau că ar face o călătorie prin Țara Românească (*Valachiam Transalpinam*), Moldova, Transilvania, Maramureș, Ungaria de dincolo de Tisa, Silvania, Banat, Cuțo-Vlahia, Basarabia, chiar și în Crimeea, va avea nevoie de limba daco-română înaintea altora, fiindcă nu vei auzi niciuna mai des folosită în provinciile enumerate (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 9);

Cine nu vede că, în urma unei răspândiri așa de mari a neamului românesc, este foarte necesară folosirea limbii lui pentru aceia care fie pentru a face negoț, fie pentru a primi și a îndeplini alte slujbe, fie numai pentru a călători sau a conversa vor dori vreodată să vină la români (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 115);

În sfârșit, al treilea motiv mi l-au oferit solicitările repetate și neîntrerupte [*repetitae et continuae*] ale celor mulți, pătrunși de dorința de a învăța această limbă foarte ușoară și plăcută [*perfacilem*]

et amoenam], a neamului daco-roman care se întinde în regiuni foarte mari din Europa (*Grammatica*, 1826, p. III–IV), [trad. n.].

2.6 Intenția autorilor de a oferi un instrument nu numai practic, ci și teoretic de cunoaștere/înțelegere a românei de către vorbitori (prin mijlocirea latinei)

Complexitatea gramaticilor este legată de tipul de destinatari: de la simplii utilizatori ai limbii, cu preocupări diverse, la elita culturală care se formează la Viena, alături de colegi de alte etnii din imperiu, într-o perioadă de conștientizare a identității lingvistice pe temeuri culturale și științifice. Unele dintre aceste gramatici sunt circumscrise unei mișcări culturale mai largi, de alfabetizare cu litere latine, de fixare a normelor și de stabilire a formelor lexicale în vederea obținerii unei limbi care să fie învățată și promovată prin intermediul școlii:

Desigur, dacă, ceea ce experiența zilnică ne-o arată, accesibilitatea acestei limbi [*linguae hujus facilitas*] se vede din faptul că cei care se află în mijlocul vorbitorilor ei și o învață în timp ce se ocupă cu altceva [*aliud agentes eam condiscant*], atunci de bună seamă, slujindu-se de aceste precepte ca de un sprijin, vor reuși ca, în scurt timp și cu efort mic, să ajungă la cunoașterea științifică [*non vulgarem*] a acestei limbi, de ajutor pentru aceasta fiindu-le însăși limba latină [*ipso sermone Lati<n>o commodante*] (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 51);

[...] nu cumva să creadă cineva că noi în întreagă această lucrare nu am avut altceva înaintea ochilor decât să perfecționăm limba noastră [*maternam nostram Linguam perficiamus*]. Căci nu ne-am trudit să o perfecționăm, ci numai să arătăm că nu avem alt scop decât să dovedim râvna și iubirea noastră spre folosul obștesc și să dăm ascultare dorințelor elevilor daco-romani din Colegiul grecesc de la Sf. Barbara, care, fiind foarte iubitori de știință [*amantissimi eruditionis*], nu numai că ne-au cerut de mai mult timp să dăm la lumină acest opuscul, ci chiar ne-au ajutat în multe. Căroră cu atât mai bucuroși le-am făcut pe voie, cu cât cu mult mai înainte am prevăzut că mulți oameni de diferite condiții și stări vor trage foarte mult folos din această lucrare a noastră (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 9);

[...] dragostea și străduința mea de a căuta folosul public și ca să ascult de rugămințile alumnilor de la Convictul Cezaro-Crăiesc. Ei, fiind foarte iubitori de învățătură, de mult timp mi-au cerut să scot la lumină acest opuscul (*Grammatica*, 1826, p. III), [trad. n.].

2.7 Evoluția românei din latină, dar și importanța latinei pentru învățarea mai ușoară a românei

Afirmată cu mult timp înainte, de cronicari și chiar de unii autori ecleziastici, dar exemplificată nesistematic, ideea originii latine a românei este reluată în cărțile normative. Aproximarea de latină are o dublă semnificație: una teoretică, istorică, științifică și identitară, și alta practică, legată de învățarea românei prin intermediul latinei⁴. Astfel, româna intră în conștiința vorbitorilor ei ca limbă cu origini nobile, atestate de fundamentele culturii europene, dar, în același timp, se identifică primul model în efortul de modernizare și occidentalizare a limbii:

În *Gramatica* noastră *daco-romană* ne-am străduit a demonstra în tot felul formarea limbii române din latină [*corruptionem*⁵ *Linguae Daco-Romanae ex Latina*] și, totodată, pe cei ce cunosc bine latina să-i învățăm româna printr-o metodă mult mai ușoară și pe o cale mai scurtă (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 117);

[...] am vrut să arăt totodată, cu această ocazie, că limba română nu este atât de depărtată [*non esse adeo remotam*] de idiomurile originare din Lațiu [*ab idiomatibus ex Latio oriundis*], cum au socotit unii necunoscători ai ei (*Fundamenta*, 1812, ed. 2011, p. 541).

2.8 Corectarea și simplificarea regulilor stabilite în gramaticile anterioare

Deși scopul gramaticilor este acela de a stabili normele unei limbi unitare, de cele mai multe ori autorii nu au împărtășit o viziune unică. Acest fapt a reieșit mai cu seamă din capitolele dedicate ortografiei cu alfabet latin, problemă tratată prioritar în majoritatea gramaticilor latinești ale limbii române. În acest caz, modelul limbii latine a fost atât soluția, prin distanțarea de sistemele ortografice ale unor limbi nelatine (maghiara), cât și sursa de polemici, din cauza principiului etimologic, nepotrivit în scriere, din cauza absenței unei evoluții și a unei tradiții în română (spre deosebire de alte limbi romanice). Prin urmare, gramaticile succesive își propun să aducă îndreptări în vederea cultivării limbii vorbite, prin fixarea ei în scris:

[...] prin regulile pe care le stabiliserăm în aceeași *Gramatică*, anume de a scrie românește cu litere latine, puțin a lipsit să nu facem limba română asemenea celei franceze în ce privește scrierea și citirea (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 117);

⁴ Vezi *Elementa*, 1780, Appendix. *De formandis Daco-Romanis Vocibus a Latinis* [Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latinești] și *Elementa*, 1805, caput IV, *De formandis Daco-Romanis Vocibus ex Latinis* [Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latinești]

⁵ *Corruptio*, -onis cu sensul de „schimbare”.

[...] s-au găsit dintre români, la sfârșitul veacului trecut, unii care au stabilit reguli gramaticale. [...] dar, fie spus cu îngăduința lor, în afara lăudabilei încercări de a aduce un serviciu limbii părintești, n-au prea dat altceva. Căci, în primul rând, aproape toți au avut în vedere o limbă aflată la periferie [*in sua periphēria*], ca să zic așa, sau mai de grabă vorbirea poporului [*linguam vulgi*], de unde atâtea deosebiri între ei, încât ai crede că fiecare a folosit altă limbă; apoi și-au scris operele lor fie cu litere chirilice, fie cu altă ortografie barbară, total depărtată de limba latină (*Fundamenta*, 1812, ed. 2011, p. 545–546);

Astfel am lăsat la o parte toate născocirile, am îndepărtat variatele, cel mai des contradictorii în ele însele, păreri ale autorilor care nu s-au consultat îndeajuns, am nimicit cu totul construcțiile lor vane, n-am lăsat deloc ca pâraurile lor murdare, care aduc cu sine uscăciune, să curgă în râul nostru, ci am cercetat izvorul însuși [*fontem ipsum adgressi sumus*] (*Tentamen*, 1840, ed. 2002, p. 173).

2.9 Descrierea limbii literare unitare, supradialectale

Gramaticile urmăresc fixarea normelor limbii române literare, așa cum era aceasta cunoscută din textele care au circulat într-un spațiu neunitar politic, în care româna cunoștea, în mod firesc, variații dialectale. Treptat, idealul unei limbi unice este pus în relație cu aspirațiile naționale, după modelul epocii. Prin recurgerea la tradiția scrisă, se pornește de la un principiu corect, chiar dacă ideea „purificării” limbii va conduce la decizii arbitrare:

[...] mi-am propus ca în această operă să urmăresc nu dialectul folosit într-o singură provincie, ci elementele comune tuturor dialectelor privite în general și să prezint acea limbă care se găsește în cărțile și în scrierile acestei națiuni și care și astăzi este întrebuințată de obicei de toți cei ce nu urmează vorbirea poporului (*Fundamenta*, 1812, ed. 2011, p. 540);

Scopul acestei opere este de a oferi atenției bărbaților erudiți [*virorum eruditorum*] limba română curată cu desăvârșire care este în floare azi în ambele provincii ale Daciei [...] Prima condiție a fost puritatea limbii [*puritas linguae prima fuit conditio*]. De aceea am căutat peste tot formele originare, am preferat pe cele mai vechi, integre, față de cele mai recente, corupte, pe cele simple și precise față de cele compuse și vagi, la fel am preferat celor vulgare și banale pe cele mai puțin folosite, iar unde am socotit necesar, le-am indicat pe toate, dar pe cele pe care noi, întăriți de argumentele deduse din

natura lucrului, trebuie să le aprobăm, le-am detașat cu mai mare râvnă (*Tentamen*, 1840, ed. 2002, p. 173–175).

3. Structura gramaticilor

Privite în ansamblu, există atât asemănări, cât și deosebiri în ceea ce privește structura celor șase gramatici românești la care ne referim, scrise în limba latină. Asemănările provin din faptul că, la originea fiecăreia dintre ele, se află organizarea pe baza categoriilor gramaticii limbii latine, adaptată însă necesităților limbii române, ca idiom neolatin. Deosebirile dintre aceste lucrări sunt, de asemenea, notabile și se datorează modelelor pe care le-au urmat, dar și propriei viziuni a autorilor, fapt ce a generat un progres constant în descrierea și chiar fixarea normelor gramaticale pentru limba română.

3.1 În tradiția gramaticilor limbii latine, așa cum s-a format aceasta grație în special tratatelor scrise de gramaticienii din perioada târzie⁶, structura unor astfel de lucrări cuprinde, în mod necesar, două părți esențiale, consacrate:

- pronunțării și scrierii unităților minimale (*De voce*, *De litera*), formării silabelor (*De syllaba*), tipurilor și rolului accentelor (*De accentibus*);
- delimitării și descrierii celor opt părți de vorbire (*De partibus orationis*): numele (*De nomine*), pronumele (*De pronomine*), verbul (*De verbo*), adverbul (*De adverbo*), participiul (*De participio*), conjuncția (*De coniunctione*), prepoziția (*De praepositione*) și interjecția (*De interiectione*)⁷.

Priscian (*Inst.*, lib. XVII) introduce o parte distinctă despre „ordinea sau construirea vorbirii, pe care grecii o numesc *sintaxă*” [*de ordinatione sive constructione dictionum quam Graeci σύνταξιν vocant*]⁸. Unele dintre aceste lucrări sunt mai complexe, cuprinzând elemente de metrică și explicații detaliate, referitoare la descrierea noțiunilor gramaticale: *declinare*, *caz*, *gen*, *conjugare* etc. Exemplele la care recur autorii gramaticilor latine târzii sunt extrase din literatura latină clasică, făcându-se adesea comparații cu limba greacă.

3.2 Asemenea gramaticilor limbii latine, toate gramaticile limbii române scrise în latină la care ne referim au în structura lor o primă parte dedicată ortografiei (și ortoepiei), urmată de una consacrată descrierii părților de vorbire și de una referitoare la sintaxă. Capitolele următoare depind de modelul pe care

⁶ Scrierile lor au fost reunite în celebrul corpus format din șapte volume publicate, între 1855 și 1878, de Heinrich Keil.

⁷ Cele două părți de bază ale gramaticii latine se întâlnesc detaliate în special la gramaticienii din secolul al IV-lea: Charisius, *Artis grammaticae libri V*; Diomedes, *Artis grammaticae libri III*; Priscianus, *Institutionum grammaticarum libri I–XVIII*; Donatus, *Ars grammatica*.

⁸ Termenul *syntaxis* este atestat pentru prima oară la Priscian.

I-au adoptat autorii sau de însăși concepția acestora (vezi I. Budai-Deleanu, A.T. Laurian).

3.2.1 Gheorghe Chivu consideră că *Institutiones linguae valachicae* „a fost alcătuită după modelul unei gramatici «pe scurt» a limbii latine (identificabil în manualul tipărit, în 1744, la Sibiu, de Michael Ajtai sau în altul apropiat ca structură și organizare a materiei de acesta” (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 41). Cuprinsul lucrării este format din:

- I. *De literis earumque proprietatibus* [Despre litere și însușirile lor];
  - II. *De nominibus substantivis* [Despre numele substantive];
  - III. *De reliquis substantivorum affectionibus* [Despre celelalte forme ale substantivelor];
  - IV. *De nominibus adjectivis* [Despre numele adjective];
  - V. *De pronomine* [Despre pronume];
  - VI. *De verbo substantivo sum* [Despre verbul substantiv sum];
  - VII. *De verborum conjugatione* [Despre conjugarea verbelor];
  - VIII. *De verbis passivis* [Despre verbe pasive];
  - IX. *De verbis deponentibus* [Despre verbe deponente];
  - X. *De verbis impersonalibus* [Despre verbe impersonale];
  - XI. *De partium orationis constitutione* [Despre constituirea părților enunțului]⁹;
- Appendix de notis numericis* [Apendice despre semnele numerice].

3.2.2 N. A. Ursu identifică drept model de organizare a gramaticii lui S. Micu și Gh. Șincai o gramatică a limbii germane, scrisă de asemenea în latină, pentru ardeleni: *Elementa linguae germanicae, in gratiam hungaricae et transylvanicae iuventutis, ex optimis auctoribus collecta a Georgio Nagy, transylvano de Nagy-Ajta*, Viena, 1775 [*Elementele limbii germanice, pentru tinerimea maghiară și transilvană, strânse de la cei mai buni autori de către George Nagy, transilvănean din Aita Mare* (Covasna)]. Dar, și în acest caz, modelul de profunzime este tot cel al gramaticii limbii latine, așa cum subliniază N. A. Ursu:

Evident, materia gramaticală germană din lucrarea lui Nagy nu putea să servească prea mult ca îndreptar lui Samuil Micu și Gh. Șincai pentru stabilirea regulilor gramaticii românești. Ca atare, în morfologie și sintaxă, ca și în partea consacrată ortografiei, ei s-au orientat mai ales după gramatica latină, în care au găsit – în mod firesc – reguli, paradigme și comentarii corespunzătoare sau ușor adaptabile în limba română (Ursu, 1971, p. 260).

---

⁹ Cuprinde douăzeci și două de reguli [*regulae*] sintactice, stabilite pe baza observației că „sintaxa latinilor concordă aproape în toate privințele cu felul de a construi al valahilor” (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 139).

Privitor la structura celor două ediții ale gramaticii, în ciuda unor mici diferențe ea rămâne unitară, respectând ordinea: ortografie, morfologie, sintaxă. Din dorința autorilor de a furniza un lexic de bază, care să reprezinte un model de grafie cu litere latine și, totodată, un exemplu de comunicare în limba română, sunt adăugate cele două mari capitole, de vocabular și de comunicare, din final.

<p>Elementa, 1780 <i>Pars prima. De Orthographia</i> [Despre ortografie] ; <i>Pars II. De Etymologia</i>¹⁰ [Despre etimologie] ; <i>Pars III. De Syntaxi</i> [Despre sintaxă] ; <i>Appendix. De formandis Daco-Romanis Vocibus a Latinis</i> [Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latinești] ; <i>Vocabularium Daco-Romanum et Latinum. Vocabullar romanesc si latenesec ;</i> <i>Modi loquendi de iis rebus, quae saepius veniunt in sermonem. Forme de vorbit despre lucrurile celle, ce mai adese-ori ven in cuventare.</i></p>	<p>Elementa, 1805 <i>Pars prima. De Ortho-graphia, et oëpia</i> [Despre ortografie și [orto]epie]; <i>Pars II. De Etymologia</i> [Despre etimologie]; <i>Pars III. De Syntaxi</i> [Despre sintaxă]; <i>Appendix. De Prosodia</i> [Despre prozodie]; <i>Vocabularium Daco-Romanum et Latinum. Vocávláriu românesc, shi lathinesc;</i> <i>Modi loquendi de iis rebus, quae saepius veniunt in sermonem. Forme de vorbit despre lucrurile céle, ce mai ádése-ori vin ~in cuvëntáre.</i></p>
--	---

3.2.3 Gramatica lui Ioan Alexi este cea mai apropiată, ca structură, de lucrarea lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, care i-a slujit ca model direct. Tocmai apropierea fidelă de *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780, 1805), față de care „prezintă deopotrivă dovezi de continuitate structurală, dar și inovații” (ȘA, II, 2018, p. 1585), a făcut ca această lucrare să nu se bucure de atenția cuvenită. În epocă, însă, la peste două decenii de la ultima ediție din *Elementa*, 1805, cartea lui I. Alexi, ce poate fi considerată o sinteză a efortului de normare a românei de către Școala Ardeleană, a avut o circulație care a făcut-o cunoscută nu numai în mediile școlare românești, ci și în cercetările de început ale lingvisticii romanice europene.

Ca structură, se regăsesc capitolele consacrate ortografiei, etimologiei (morfologiei) și sintaxei, urmate de un material lexical bogat, prezentat atât sub formă de glosar român-latin, cât și ca model de comunicare curentă și chiar ca adaptare a românei la limba literaturii artistice:

¹⁰ Folosirea termenului lat. *etymologia* cu sensul de „morfologie” nu provine din tradiția antică a retoricii și a gramaticilor latinești: „Etimologia, care cercetează originea cuvintelor, a fost denumită de Cicero *notatio*, deoarece numele ei *σύμβολον*, aflat la Aristotel, înseamnă *nota*; căci transcripția exactă, în latină, a acestui cuvânt – *veriloquium* – este evitată chiar de Cicero, care l-a creat. Unii, ținând seama mai curând de înțeles, o numesc *originatio* (căutarea originei)” (Quintilian, I, 1974, p. 78).

Pars prima. De Orthoepia, et Orthographia [Despre ortoepie și ortografie];
Pars secunda. Etymologia [Despre etimologie];
Pars tertia. De Syntaxi [Despre sintaxă];
Appendix. De Prosodia [Despre prozodie];
Vocabularium. Vocabulariu;
Dialogi. Dialogi;
loci et Narratiunculae exquisitae. Glume și istorii iscusite;
Fabulae Aesopi selectiores. Fabulele lui Esopu quele mai alese.

3.2.4 Ion Budai-Deleanu este, cu certitudine, cel mai original dintre corifeii Școlii Ardelene, nu numai prin creația artistică, ci și prin cea lingvistică. Gramatica sa, scrisă în limba latină, folosește încă din titlu derivatul (*lingua*) *romaenica*, inexistent în latina clasică, pentru a numi (*limba*) *română*. Structura gramaticii sale, respinsă de la publicare de către autorități, cuprinde părțile mari ale gramaticii latine, urmate de o contribuție proprie, referitoare la structura etimologică a lexicului românesc, prin comparație cu latina, cu limbile romanice (italiana, franceza, spaniola), cu albaneza și cu limbile cu care româna s-a aflat în contact (paleoslava, maghiara, germana):

Pars I. De Litteris [Despre litere]: I. *De litteris quibus Romaeni utuntur* [Despre literele de care se folosesc românii], II. *De litteris latinis, quae per authorem praecedentibus substituuntur* [Despre literele latine care, prin mijlocirea autorului, se substituie celor precedente], III. *De litterarum divisione et compositione* [Despre împărțirea și dispunerea literelor] ;

Pars II. De Vocibus earumque Analogia et Anomalia [Despre cuvinte și [formarea lor] regulată și neregulată]: I. *De Articulis in genere* [Despre articole, în general], II. *De Nominibus* [Despre nume], III. *De Pronomine* [Despre pronume], IV. *De Verbis* [Despre verbe], V. *De Participiis* [Despre participii], VI. *De Adverbiis* [Despre adverbe], VII. *De Praepositionibus* [Despre prepoziții], VIII. *De Interjectione* [Despre interjecție], IX. *De Conjunctionibus* [Despre conjuncții] ;

Pars III. De Syntaxi: I. *De Constructione Articulorum* [Despre construcția articolelor], II. *De Constructione Nominis*¹¹ [Despre construcția numelui], III. *De Constructione Verbi* [Despre construcția verbului].

Nomenclator;

Tabella (I–XIII).

3.2.5 Având ca ideal perfecțiunea limbii, August T. Laurian publică la Viena, în 1840, mai mult decât o gramatică descriptivă a românei. Așa cum se vede din titlu, autorul își asumă o „încercare critică asupra originii, descendenței și structurii” limbii, care, împreună cu *Dicționarul limbei române* „trebuie concepute ca formule personale de limbă literară, ca demonstrații ale aplicării modelului

¹¹ Include: substantivul, adjectivul și pronumele.

latin, ajungând în intenția lui Laurian la o kathareusa românească” (*Tentamen*, 1840, ed. 2002, p. 19). Gramatica propriu-zisă este precedată de un studiu amplu despre istoria românilor și despre evoluția limbii lor, din momentul romanizării: *Dissertatio de linguis a latina derivatis et in specie de romana in Daciis vigenti* [Disertație despre limbile derivate din latină, în mod special despre română care este în floare în Dacii]. Textul gramaticii este structurat în două mari părți, în care analiza limbii române se face amănunțit, din punct de vedere fonetic/ortografic, morfologic și sintactic:

Pars analytica [Partea analitică]:

I. *Analysis vocalis* [Analiza sunetelor];

II. *Analysis Verbalis* [Analiza cuvintelor]: *De primariis Dictionibus* [Despre cuvintele primare]: *Denominationes* [Denominativele], *De Declinatione* [Despre declinare], *Praedicationes sive Verba* [Predicațiuni sau verbe]; *De secundariis Dictionibus* [Despre cuvintele secundare]: *De Derivatione* [Despre derivare], *De Compositione* [Despre compunere];

Pars syntactica [Partea sintactică]:

I. *Syntaxis dictionum* [Sintaxa cuvintelor];

II. *Syntaxis sententiarum* [Sintaxa propozițiilor].

La trecerea dintre secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, gramatica limbii latine, limbă al cărei prestigiu este dat de faptul că e folosită și cultivată exclusiv în scris de intelectuali, reprezintă încă un model pentru gramaticile limbilor vernaculare. Spre deosebire de germană, maghiară sau de limbile slave, româna are șansa, alături de limbile romanice, de a fi descrisă, conștientizată și făcută cunoscută chiar cu ajutorul categoriilor gramaticale din limba din care provine. Ceea ce numim astăzi gramatică *tradițională*, avându-și originea în Antichitatea latină, a jucat, după multe secole, un rol esențial în normarea și modernizarea limbii române.

4. Terminologia gramaticală¹²

4.1 În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, într-o perioadă de dezvoltare a științelor umaniste și tehnice în Europa, terminologia gramaticală în limba latină se afla într-o situație diferită de cea a altor vocabulare specializate, care evoluau pe măsură ce aveau loc marile descoperiri. Terminologia gramaticală din latină este, însă, un sistem aproape închis, cu o tradiție scrisă, ce datează din Antichitatea clasică și târzie. Având în vedere rolul gramaticii în deprinderea limbii latine ca limbă de cultură, această terminologie este cunoscută și uzitată de toți cei ce practică studiul, păstrându-și prestigiul nu numai pentru filologi. Odată cu apariția și dezvoltarea lingvisticii istorice și comparate și cu transformarea latinei, a limbilor

¹² Vezi Chivu, 2015, p. 203–210.

romanice și a idiomurilor europene în obiecte de studiu, lexicul gramatical latin devine un metalimbaj comun și, totodată, o sursă de creații neologice. Pe baza modelului oferit de terminologia gramaticală din latină se formează conștiința lingvistică în diferitele limbi naționale.

Începând de la Platon (*Crat.* 431e; *Soph.* 253a) și Aristotel (*Top.* 6, 5, 2), *gramatica* (ἡ γραμματικὴ ἐπιστήμη) desemnează „știința sau arta de a citi și de a scrie”, „gramatica”¹³, termenul fiind atestat cu același sens și în cultura latină, începând cu Cicero (*de Or.* 1, 187)¹⁴. În timp, odată cu trecerea de la scrierile de retorică la lucrările specializate de gramatică, latina și-a format, încă din Antichitate, un lexic amplu, pentru a denumi o varietate de noțiuni gramaticale. Acesta cuprinde termeni formați în latină sau împrumutați din greacă, atestați în epoci diferite, la mari autori: **orthographia** (Quint. *Inst.* 1, 4, 17; 1, 7, 11), **etymologia** (Varr. *L.* 7, 109; Quint. *Inst.* 1, 6, 28; 7, 3, 25), **syntaxis** (Not. Tir. 92), **prosodia** (Varr. d. Gell. 18, 12, 8), **alphabetum** (Hier. *Ep.* 30, 3), **vocalis** (Cic. *Or.* 77; 150; 151; Quint. *Inst.* 1, 7, 26 etc.), **consonans** (Quint. *Inst.* 1, 4, 6; Gell. 4, 17, 8), **syllaba** (Pl. *Bac.* 433; Cic. *Par.* 26; *de Or.* 3, 183; Hor. *P.* 251), **diphthongos/diphthongus** (Prisc. 1, 50; Serv. *En.* 3, 226; Maur. 379), **accentus** (Quint. *Inst.* 1, 5, 22; Diom. 431, 3), **nomen** (Varr. *L.* 9, 89; Hor. *S.* 1, 3, 104; Sen. *Nat.* 5, 17, 1; Quint. *Inst.* 1, 4, 18 etc.), **substantivum** (Prisc. 8, 51)¹⁵, **adjectivum (nomen)** (Prisc. 2, 58, 20; 84, 4; Macr. *Sat.* 1, 4, 9), **pronomen** (Varr. *L.* 8, 45; Quint. 1, 4, 18; Vel. gram. in *G.L.* 7, 70), **verbum** (Varr. *L.* 8, 11; Cic. *de Or.* 3, 191; Hor. *Ars.* 235; Quint. *Inst.* 8, 3, 32; Vel. gram. in *G.L.* 7, 57), **adverbium** (Quint. *Inst.* 1, 4, 19 etc.; Gell. 5, 21, 15; 12, 15, 1; Caper in *G.L.* 1, 194), **articulus** (Varr. *L.* 8, 45¹⁶; Quint. *Inst.* 1, 4, 19), **numeralis** (Prisc. 2, 27), **praepositio** (Cic. *Or.* 158; Sen. *Ep.* 88, 42; Quint. *Inst.* 12, 10, 32; Vel. gram. in *G.L.* 7, 64), **interiectio** (Quint. *Inst.* 1, 4, 19), **coniunctio** (Cic. *Or.* 135; Quint. *Inst.* 9, 3, 50 etc.; Sen. *Ep.* 88, 42; Vel. gram. in *G.L.* 7, 69), **declinatio** (Quint. *Inst.* 1, 5, 63; Vel. gram. in *G.L.* 7, 78), **casus** (Varr. *L.* 6, 36; Cic. *Or.* 160; 165; Sen. *Nat.* 5, 17, 1; Quint. *Inst.* 9, 1, 11), **nominativus (casus)** (Varr. *L.* 10, 23; Quint. *Inst.* 1, 7, 3; 7, 9, 13), **genitivus/genetivus (casus)** (Suet. *Aug.* 87; Quint. *Inst.* 1, 5, 63; Vel. gram. in *G.L.* 7, 56), **dativus (casus)** (Quint. *Inst.* 1, 7, 18; Gell. 4, 16, 3), **accusativus (casus)** (Varr. *L.* 8, 67; Quint. *Inst.* 7, 9, 10; Isid. *Orig.* 1, 13, 1), **vocativus (casus)** (Gell. 14, 5, 1-2; Vel. gram. in *G.L.* 7, 56; Scaur. gram. in *G.L.* 7, 22), **genus** (Varr. *L.* 9, 95; Quint. *Inst.* 1, 4, 23; 1, 5, 16), **numerus** (Cic. *Part.* 18; Varr. *L.* 9, 65; Quint. *Inst.* 1, 4, 27 etc.; Scaur. gram. in *G.L.* 7, 32), **persona** (Varr. *L.* 8, 20 etc.), **personalis** (Diom. 399, 13), **impersonalis** (Char. 164 24–26; Diom. 336, 24), **conjugatio** „conjugare a verbului” (Char. 175, 29; Prisc. 2, 442, 17), **tempus**

¹³ V. Bailly, 2000 s.v. γραμματικός, ἡ, ὄν.

¹⁴ V. Gaffiot, 2000 s.v. grammāticus, a, um.

¹⁵ Ca termen gramatical în sintagma *substantivum verbum* „verbul substantiv” (v. Gaffiot, 2000 s.v. substantivus, a, um).

¹⁶ Termenul e folosit de Varro pentru a denumi pronumele *hic* și *quis* (v. Gaffiot, 2000 s.v. articulus, i).

„timp al unui verb” (Cic. *Inv.* 1, 36; *Part.* 36; Varr. *L.* 6, 36; 9, 32; Quint. *Inst.* 1, 5, 47 etc.), **modus** „mod verbal” (Quint. *Inst.* 1, 5, 41; 1, 6, 7; 9, 3, 7), **indicativus (modus)** (Don. *And.* 2, 3, 7 cf. Diom. 338, 24; Prisc. 8, 63), **conjunctivus (modus)** (Capel. 3, 310; Cledon 16, 14), **optativus (modus)** (Diom. 340,4; Prisc. 3, 253), **imperativus (modus)** (Capel. 3, 313), **infinitivus (modus)** (Diom. 340, 34; Prisc. 3, 453, 37), **participium** (Varr. *L.* 8, 58; Quint. *Inst.* 1, 4, 19; Scaur. gram. in *G.L.* 7, 25), **gerundium (gerundi modus)** (Diom. 356, 13), **supinum** (Char. 175, 25; Prisc. 2, 412, 16), **comparatio (comparativus, a, um)** „comparativ” (Quint. *Inst.* 1, 5, 45), **superlatio (superlativus, a, um)** „superlativ” (Quint. *Inst.* 1, 5, 45; Char. 112, 16); **derivatio** „derivarea cuvintelor” (Plin. d. Serv. *En.* 9,706), **propositio** „propoziție, frază” (Quint. *Inst.* 7, 1, 47)¹⁷.

În toate exemplele de mai sus, termenii sunt atestați cu sensul lor specializat în domeniul gramaticii, chiar dacă unii dintre ei aparțin limbii comune sau și altor limbaje specializate, din filozofie, matematică etc.

4.2 În prima gramatică a limbii române, Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, având ca model, după cum afirmă N. A. Ursu, „gramaticile grecești, latinești și slavone din timpul acela, după care, probabil, studiase el însuși limbile respective” (*Gram. rum.*, 1757, ed. 1969, p. XII), a propus o terminologie bazată pe calcuri românești. Pentru autor „etimolôghia” are opt părți: „numele, în loc de numele, graiul, împărțășirea, înainte-punerea, spregrăirea, în mijloc-aruncarea, împreunarea (adecă împreună legare)” (*Gram. rum.*, 1757, ed. 1969, p. 30).

Ianache Văcărescu, în *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor gramaticii rumânești* (1787), propune deja, după model italian, denumiri pentru părțile de vorbire, însoțite fiecare de un echivalent cu rol explicativ: „Și cuvântul are noao părți, carele sântu acestea: Articol, adică Încheerea, Nome – Nume, Pronome – pronume, Verbu – graiu, Partițiepie – părțășire, Propozițione – propunere, Adverbiu – spre graiu, Congiunțione – legare și interiețione” (*Observații*, 1787, p. 6). Primele (articolul, nomele, pronomele, verbul și partiția) „să înduplecă” (= declină/conjugă), însă nu și celelalte (propunerea, adverbiul, congiunțione și interiețione) (v. *Observații*, 1787, p. 6).

În *Grammatica* lui I. Alexi, se propun echivalente românești neologice pentru termenii latini. Astfel, cele nouă părți de vorbire sunt: „[...] Articulul (Articulul’), Nomen (Numele), Pronomen (Pronumele), Verbum (Verbul’), Participium (Participul’), Adverbium (Adverbul’). Praepositio (Prepositia), Conjunctio (Conjunctia), Interjectio (Interjetia)” (*Grammatica*, 1826, p. 24). Mărcile articolului sunt „[...] 1. Genus (Genul’). 2. Numerus (Numărul’). 3. Casus (Casul’)” (*Grammatica*, 1826, p. 25). Numele se împart în „[...] *Nomina Substantiva*

¹⁷ Trimiterile la autorii latini au fost preluate din ****Oxford Latin Dictionary*, 1968 și din Gaffiot, 2000, respectându-se sistemul de notare.

(substantive), et in *Nomina Adjectiva* (ajetive)” (*Grammatica*, 1826, p. 29). Procesul de formare a termenilor românești de la cei latinești nu este încheiat, neologismele și calcurile coexistând în cadrul aceleiași paradigme a pronumelui: „Pronomina sunt sequentia: 1. Personalia, (Personale). 2. Reciproca, (Intorquétore)¹⁸. 3. Conjunctiva, (Inpreunătore). 4. Possessiva, (Posesive). 5. Demonstrativa, (Arătătore). 6. Interrogativa, (Intrebătore). 7. Relativa, (Reducétore). 8. Indefinita seu Impropria, (Indefinite)” (*Grammatica*, 1826, p. 60–61).

Cel care își pune cu adevărat problema formării unui lexic gramatical neologic, pornind de la latină, este Ion Budai-Deleanu. La câțiva ani de la redactarea textului latin *Fundamenta grammatices* (1812), învățatul ardelean face, între 1815 și 1820, și o versiune românească, adăugită, a aceluiași text, în care ia în discuție atât categoriile, cât și terminologia gramaticii latine, prin raportare la română:

Latinii n-au numărat numa opt fealiuri de cuvinte și pentru aceasta au așezat opt părți a orașii sau a voroavei [...] Aceste opt părți ale voroavei să numesc precum urmează: *nume*, *pronume*, *verb*, *partițipie*, *adverbie*, *prepoziția*, *conjuncția* și *interiecția*. Aceste toate numiri sânt lătinești, afară de cel de întâi (*Temeiurile*, 1815–1820, ed. 2018, p. 442–443).

Propunând o terminologie bazată pe neologisme preluate din latină, în defavoarea calcurilor, autorul este nevoit să dea explicații pentru cititori:

Pronume să zice la latini *pronomen* (*pronomen*) ca când ai zice românește *pentru-nume*, sau *în-loc-de-nume* [...] *Verb* s-au luat de la latini, care zicea *verbum* (*verbum*), care la dâșii însemna „grai” sau „cuvânt” [...] *Partețipia* va să zică *părtășață*, fiindcă părtășește ceva din nume și din verb [...] *Adverbia* va să zică ca și *la verb* [...] *Prepoziția* va să zică *punere-înainte* [...] *Conjuncția* va să zică *îmbinătoare* și sânt părticeale care împreună cealealalte părți a voroavei [...] *Interiecția* va să zică *întrepusă*, fiindcă sânt oarecare părticele ce se pun între cealealalte [...] (*Temeiurile*, 1815–1820, ed. 2018, p. 443–445).

Alături de acestea, raportându-se mereu la termenii latini, autorul folosește: *cazuri*, *declenație*, *nominativ*, *genetiv*, *dativ*, *acusativ*, *ablativ*, *vocativ*, *conjugăție*, *mod*, *tâmpuri*, *prezent*, *indicativ*, *conjunctiv*, *infinitiv*, *optativ* etc.

De fiecare dată precaut, el e conștient de faptul că adoptarea unei terminologii gramaticale românești necesită „depreună sfatul a mai multor învățați a neamului” (*Temeiurile*, 1815–1820, ed. 2018, p. 443). Deși este exprimată cu

---

¹⁸ Întorcătoare.

modestie, opțiunea lui de a lăsa noii termeni „așa precum le-au numit gramaticii lătinești, fiindcă nu am cutezat sângur să le botez românește [...]” (*Temeiurile*, 1815–1820, ed. 2018, p. 443) este pe deplin justificată de nevoia de modernizare, în română, a lexicului acestei științe universale: „Dar totuși am socotit să le tălmăcesc, ca tinerii noștri, care vor începe a gusta rânduiala gramaticească, să poată înțelegă noima acestor cuvinte gramaticești.” (*Temeiurile*, 1815–1820, ed. 2018, p. 443).

4.3 În conștiința autorilor de gramatici din perioada Școlii Ardelene, latina devine modelul firesc de îmbogățire a românei cu o terminologie gramaticală unitară, care avea, de asemenea, avantajul de a se dezvolta în paralel cu cea din limbile romanice (italiana, franceza). În ce privește cele două limbi cu care româna se afla în contact nemijlocit, germana și maghiara, acestea, în gramaticile proprii, fie recurgeau la folosirea calcurilor, fie preluau denumirile lătinești nemodificate.

5. Influențe asupra constituirii normei¹⁹

5.1 Ortografia cu alfabet latin

Cel mai important efort de normare a fost depus în direcția trecerii de la scrierea cu alfabetul chirilic, la cea cu alfabetul latin. Dacă în *Institutiones*, 1770 și în *Fundamenta*, 1812 se fac doar echivalări ale slovelor chirilice cu literele latine, cu explicații precise, în special la I. Budai-Deleanu, privind pronunția sunetelor redată prin semne specifice (Ѣ, Ъ, Ю, А, Ж ș.a.), în concepția celorlalți reprezentanți ai Școlii Ardelene adoptarea alfabetului latin devine un simbol esențial pentru justificarea originii latine a românei, pentru intrarea ei în familia limbilor romanice occidentale, pentru integrarea între neamurile „școlite” ale Europei și pentru afirmarea unei identități diferite de cea a neamurilor slave est-europene. Modelul limbii latine și recunoașterea apropierei românei de aceasta au oferit cea mai bună ocazie în vederea elaborării unei ortografii normate, moderne și, progresiv, unitare. Pornind de la fiecare sunet care „sună ca în limba latină” [*sonat sicut in Lingua Latina*] (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 12–13)²⁰, filologii ardeleni stabilesc cu ușurință semnele corespunzătoare. Ei întâmpină dificultăți în cazul sunetelor ce nu existau în latina din perioada clasică și, prin urmare, nu aveau semne specifice în latina păstrată în scris până în epoca lor. Raportându-se în permanență la latină, în lipsa unei tradiții scrise și pentru instituirea unei convenții motivate, soluțiile propuse nu pot urma decât principiul etimologic:

¹⁹ Spațiul lucrării de față ne determină să ne limităm la doar trei aspecte ale procesului de constituire a normelor gramaticale. Pentru detalii referitoare la evoluția normelor fonetice și morfologice în unele dintre gramaticile în discuție, vezi Costinescu, 1979, p. 28–54.

²⁰ Formulările: „sonat sicut in lingua latina” și „sonat ut apud Latinos” se întâlnesc constant la Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu și I. Alexi, în capitolele dedicate ortografiei.

- [ă], reprezentând un [a] închis [*mutum, obscurum*], e redat prin **a**²¹ (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 12–13; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **â** (*Grammatica*, 1826, p. 5–6), dar, în funcție de etimonul latin, poate apărea și ca **é, í, ó, ú**, având de fiecare dată aceeași valoare (*Grammatica*, 1826, p. 5–6);
- [î], înțeles tot ca un [a] închis, dar în anumite poziții (nazale) în cuvânt: **a/â** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 13), **â** (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **â** (*Grammatica*, 1826, p. 6);
- [ș] e un [s] pronunțat gros [*crasse*]: **s** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 16–17), **s/f** (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **s/ș** (*Grammatica*, 1826, p. 16, 18);
- [ț] este un *t* pronunțat astfel înaintea unui *i*: **t** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 16–17; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **t/ț/ç** (*Grammatica*, 1826, p. 17, 18);
- [č] este un *c* pronunțat astfel înaintea de *i* sau *e/é/ea*: **ci, ce** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 12–13; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **ci, ce** (*Grammatica*, 1826, p. 10–11, 18);
- [ğ] este un *g* pronunțat astfel înaintea de *i* sau *e/é/ea*: **gi, ge** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 12–13; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **gi, ge / qui, que** (*Grammatica*, 1826, p. 13, 18);
- [j] este un sunet care se pronunță „ca la francezi [sicut apud Gallos]”: **j** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 18–19; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121) și **j** (*Grammatica*, 1826, p. 8, 18);
- [z], sunet existent și în latină: **z** (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 18–19; *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 120–121), **d/z** (*Grammatica*, 1826, p. 17–18).

Pornind de la modul de pronunțare a semnelor grafice, având drept bază „literale latinilor sau ale vechilor romani” (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 11), „adăugându-se doar câteva accente pentru a se citi mai ușor” (*Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 121; *Grammatica*, 1826, p. 3 [trad. n.]), învățații ardeleni doresc să aducă doar completări minore alfabetului ce urma a fi folosit în limba română. Ei au conștiința modificării unor sunete în timpul trecerii lor de la latină la română, dar și cunoașterea faptului că între cuvântul românesc actual și etimonul său latin (de asemenea actual în latina scrisă a epocii) în multe cazuri nu era o diferență totală.

5.2 Conjugarea verbului

În prima încercare de stabilire a conjugării (*înjugării*) verbelor românești regulate, Dimitrie Eustatievici, luând drept criteriu desinențele formelor de

²¹ Spre deosebire de [a] redat prin *á*.

indicativ prezent (*Închipuirea cea arătătoare, Vremea cea de acum*), ajungea la concluzia că verbele regulate pot fi distribuite în cinci conjugări (v. *Gram. rum.*, 1757, ed. 1969, p. 50 și urm.): I în **-sc** (*săvîrșesc*), a II-a în **-z** (*îmbunez*), a III-a în **-eg** (*aleg*), a IV-a în **-t** (*arăt*) și a V-a în **-c** (*spurc*).

Derutat de „o atât de mare diversitate a terminațiilor verbelor [*tanta diversitate terminationis veborum*]” autorul primei gramatici a limbii române scrisă în limba latină crede că s-ar putea stabili patru conjugări, după formele de trecut simplu [*praeteritum proximum*] și de participiu trecut [*participium praeteriti*]: I în **-aiu** și **-at**: *ascultaiu, ascultat*; a II-a: în **-ii** și **-it**: *cetii, cetit*; a III-a în **-ui** și **-ut**: *cunoscui, cunoscut*; a IV-a în **-ei** sau **-ăi** și adesea în **-s**: *zisăi, zis; spusăi, spus* (v. *Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 97–99).

Odată cu filologii Școlii Ardelene și cu prima gramatică tipărită a românei se ia latina ca model programatic, stabilindu-se cele patru conjugări ale verbelor românești, după terminația infinitivului. Fără a face o forțare artificială, acești autori descoperă faptul că, pentru română, gramatica latinească nu este doar un șablon, ci forma cea mai firească de fixare a limbii în funcție de reguli bazate pe înrudirea celor două limbi: „În limba daco-romană sunt, ca și în latină, patru conjugări ale verbelor regulate”. „Infinitivul primei conjugări se termină în **are** lung; la a doua în **ere** lung; la a treia în **ere** scurt; la a patra în **ire** lung” (*Elementa*, 1780, ed. 1980, p. 47–49, *Elementa*, 1805, ed. 1980, p. 163).

Ion Budai-Deleanu consideră, de asemenea, că „La români sunt patru conjugări, ca la latini: I-a este a celor care fac infinitivul în **are** lung; a II-a: a căror infinitiv se termină în **ere** lung; a III-a: a căror infinitiv este în **ere** scurt; a IV-a: a căror infinitiv este în **ire** lung” (*Fundamenta*, 1812, ms. 5200, p. 91), [trad. n.], iar Ioan Alexi afirmă că verbele regulate au „patru conjugări în limba daco-română ca în latină și se cunosc după prezentul infinitivului” (*Grammatica*, 1826, p. 79), [trad. n.]. Astfel, prima conjugare se termină în **are** lung: *arare* (= lat. *arare*), *ascultare* (= lat. *auscultare*), *jocare* (= lat. *saltare*); a doua, în **ere** lung: *cădere* (= lat. *cadere*), *tăcere* (= lat. *tacere*), *vedere* (= lat. *videre*), *ședere* (= lat. *sedere*); a treia, în **ere** scurt: *facere* (= lat. *facere*), *crescere* (= lat. *crescere*), *mergere* (= lat. *migrare*); a patra, în **ire** lung: *auđire* (= lat. *audire*), *omorire* (= lat. *occidere*), *dormire* (= lat. *dormire*)²² (v. *Grammatica*, 1826, p. 79–80), [trad. n.]. Nota adăugată de autor arată cum uzul cotidian presează pentru a deveni normă: „În vorbire [*in colloquiis*], mulțimea [*vulgus*] obișnuiește să omită ultima silabă **re** a infinitivului prezent și spune, în loc de: *arare, tăcere, facere, dormire: ară, tăcè, facè, dormi etc.*” (*Grammatica*, 1826, p. 80), [trad. n.].

Ca latinist și teoretician al limbii, A. Treboniu Laurian are aceeași viziune despre împărțirea în conjugări a verbelor regulate: „Modul infinitiv se consideră

²² Din exemplele prezentate, se observă justetea repartizării verbelor în funcție de conjugare, chiar dacă terminația conjugării a doua (**-ere** lung) este cea etimologică, din latină.

oarecum forma determinativă a verbului, deși nu este forma primitivă, și întreaga conjugare depinde de această soluție; de aici rezultă că în funcție de cele patru terminații ale infinitivului sunt patru conjugări [...]” (*Tentamen*, 1840, ed. 2002, p. 405–407). Infinitivele acestora se termină în **are** lung: *cantare* (= lat. *cantare*), **ére** lung: *tacere* (= lat. *tacere*), **ere** scurt: *vendere* (= lat. *vendere*) și **ire** lung: *audire* (= lat. *audire*) (v. *Tentamen*, 1840, ed. 2002, p. 110).

5.3 Clasificarea pronumelor

Ca parte de vorbire cu caracter mai abstract și cu o varietate de forme și de paradigme incomplete, pronumele este clasificat diferit în gramatici.

Pentru Dimitrie Eustatievici, în *loc de numele* are cinci feluri: *arătătoare* (*eu, tu, singur, acesta, el*), *întorcătoare* (*acela, care, cel ce „și altele”*), *stăpânitoare* (*al meu, al tău, al său, al nostru, al vostru*), *priimitoare* (*sine și al său*), *întrebătoare* (*cine sau care*) (v. *Gram. rum.*, 1757, ed. 1969, p. 42).

În *Institutiones*, 1770, capitolul dedicat pronumelui începe cu o afirmație care nu face altceva decât să dovedească potrivirea dintre modelul gramaticii latine și paradigmele pronominale existente în română: „Categoria [*notio*] pronumelor este aceeași ca la latini și, de regulă, comportă aceleași diviziuni [*easdem divisones*] și în același mod [*eodemque modo*]” (*Institutiones*, 1770, ed. 2001, p. 83). Fără a se dori o prezentare exhaustivă, clasificarea se face în cinci paradigme ale pronumelor *eu, tu*; ale pronumelor demonstrative [*pronominum demonstrativorum*]: *acest, această*; ale pronumelor posesive [*pronominum possessivorum*]: *meu, mea, tău, ta, său, sa, nostru, noastră, vostru, voastră*; despre pronumele interogative [*pronominibus interrogativis*]: *cine?, ce?, care?*, despre [*pronumele*] reciproce [*reciprocis*]: *său, sa*.

Cele două ediții, *Elementa*, 1780 și *Elementa*, 1805, clasifică, fiecare, pronumele în șase paradigme, însă există diferențe între ele în ceea ce privește formele cuvintelor²³:

- *Declinatio pronominum personalium* [*Declinarea pronumelor personale*]: *eu, tu, ell, ea, noi, voi, eli, ele* (*Elementa*, 1780) / *io, tu, iel, iea, noi, voi, iei, ieale* (*Elementa*, 1805);
- *Declinatio pronominis reciproci* [*Declinarea pronumelui reciproc*]: *a-sau, sie, pe-sene, delá-sene* (*Elementa*, 1780) / *á-sau, sie, pre-sine, delá-sine* (*Elementa*, 1805);
- *De pronominibus possessivis* [*Despre pronumele posesive*]: *ameu, amea, atau, ataa, afau, afaa, anoftr, anoftra, avoftr, avoftra, atai, ataale, amei, amele, afai, afaale, anoftri, anoftre, avoftri, avoftre* (*Elementa*, 1780) / *ámeu, ámea, átau, átaá, ásau, ásaá, ánostr, ánoastra, ávostr, ávoastra*,

²³ Pentru toate exemplele scrise cu alfabet latin în gramatici, reproducem grafia din textul original.

átai, átále, ámei, áméle, ásai, ásále, ánoftri, ánoastre, ávoftri, ávoastre (*Elementa*, 1805);

- *De pronominibus demonstrativis* [Despre pronumele demonstrative]: *aceft, aceáfta, acell, acea sau cell, cea, aceftáfi, aceaftaáfi, eu ins, tu infuti, ell infuji* (*Elementa*, 1780) / *ácest, aceasta, ácel, acea sau cel, cea, acestásh, aceaiásh, ieu îns, tu însuti, iel însush* (*Elementa*, 1805);
- *De pronominibus interrogativis* [Despre pronumele interrogative]: *qvál'e, qvál'i, cine, orecine, fiescecine, oricine, totcine, oreqvál'e, fie[ce]qvál'e, orqvál'e, totqvál'e* (*Elementa*, 1780) / *quáre, quárii, cine, oarecine, fie[te]cine, oricine, totcine, oarequáre, fie[te]quáre, oriquáre, totquáre* (*Elementa*, 1805);
- *De relativis* [Despre relative]: *qvál'e și ce* (*Elementa*, 1780) / *quáre și ce* (*Elementa*, 1805);
- *De pronominibus impropriis* [Despre pronumele improprii]: *alt, alta, alti, alte, un, o, tot, tota, nime sau nimene, qvât, qvâti, qvâte* (*Elementa*, 1780) / *ált, álta, álti, álte, un, o, tot, toata, nime sau nimene, quât, quâti, quâte* (*Elementa*, 1805).

Și Ion Budai-Deleanu (*Fundamenta*, 1812) stabilește șapte tipuri de pronume în limba română:

- *De pronomini personali* [Despre pronumele personale]: *êo, tu, elu (élu), èla (ea), noi, voi (vôi), eli, élle*;
- *De pronominibus conjunctivis* [Despre pronumele conjuncte]: *me, mi (sg.), ne, ni (pl.), te, ti (sg.), ve, vi (pl.), lu sau l și li sau y (sg. masc.), ô, ei sau y (sg. fem.), li sau y, le (pl. masc.), le, lei (pl. fem.)*;
- *De pronomine possessivo* [Despre pronumele posesiv]: *mieu, al meu, ali (ay) miey, mea, á mea, amele (ale mele), nostru, al nostru, ali nostri, nostra, al nostra, a nostre (ale nostre), téu, al teu, ali tòi (a tòi), ta', a'ta, ali tale (a tale) vostru, al vostru, ali vostri (a vostri), vostra, a vostra, ale vostre (a vostre), seu, al seu, ali sòi (a sòi), sa, a sa, ale sále (á sále)*;
- *De pronominibus demonstrativis* [Despre pronumele demonstrative]: *cestu, cesta, estu, ésta, elu, ea, celu, cea, ensu, ena*;
- *De pronominibus relativis* [Despre pronumele relative]: *quare, quareá, cellule sau cel ce, ceáce, ce*;
- *De pronominibus interrogativis* [Despre pronumele interrogative]: *ceine?, ce? quare?*;
- *De pronominibus absolutis* [Despre pronumele absolute]: *ce, quáre, ceine²⁴*;
- *De pronominibus indeterminatis seu indefinitis* [Despre pronumele

²⁴ Când nu sunt folosite relativ sau interogativ, de ex. *eô scio ce ve dóre* [eu știu ce vă doare] (v. *Fundamenta*, 1812, p. 74^r).

nedeterminate sau nedefinite]: *cineva, orequare, macarcăre, fieceine, fiescine, fiecăre, fiescecăre, oriceine, vericine, altu, alt, unu, vr'unu, vr'una, totensu, nescăre, nesceine, neciunu, ensu, toti, ambi, amendoi, ataetu, quaetu*.

În cele opt tipuri de pronume, I. Alexi introduce forme declinate, foarte apropiate de cele din limba actuală, în ciuda grafiei adesea etimologizante:

- *Declinatio pronominum personalium* [*Declinarea pronumelor personale*]: *io, tu, el - elu, ea - lea, noi, voi, ei – eli, ele; dēnsu'l, dēns'a, dēnsii, dēnsele*;
- *De pronomine reciproco* [*Despre pronumele reciproc*]: *a sūu; sie sau siesi; pre sēne-sēnesi, se; dela sēne-sēnesi, se; a sūi; sie-siesi-lorusi; pre sēne-sēnesi, se; dela sēne-sēnesi, se*;
- *De pronomine conjunctivo* [*Despre pronumele conjunct*]: la D: *mi, ti, i, si, ni, vi, li, si*; la Ac.: *me, te se, ne, ve, se*;
- *De pronomibus possessivis* [*Despre pronumele posesive*]: *ameu, amea; atūu, atūa sau ta; asūu, sūa sau sa; anostru, anóstra; avostru, avóstra; aloru*;
- *De pronomibus demonstrativis* [*Despre pronumele demonstrative*]: *aquest, aquestu, quest, questu, aist, aistu, ist, istu, io insumi, tu insuti; aquéstă, aquéstă, quéstă, quéstă, aistă, aista, astă, asta; aquel, aquelu, quel, quelu, el, elu, el insusi; aquea, aqueia, quea, queia²⁵, qué, ea insasi*.
- *De pronomibus interrogativis* [*Despre pronumele interogative*]: *quare?, quarea?, quine?, que?, qui?; óre quare, ori quare, fiesquequare, totquare*;
- *De pronomibus relativis* [*Despre pronumele relative*]: *quarele, quarea; quel ci, quea que*;
- *De pronomibus indefinitis* [*Despre pronumele nedefinite*]: declinabile: *alt, altu, un, unu, tot, totu, nimene, amédoi, ámbi; alta, o, una, tótă, amédoé, ámbé*; indeclinabile: *neşquine, nişque, nisquare, quātu, quóti, quátva; neşquine, neşque, nesquare, quâte, quâteva*.

Clasificându-le după semnificație [*ratione significatus*], A. Treboniu Laurian împarte pronumele substantive [*pronomina substantiva*] în:

- *Personalia* [*personale*]: *egu, tu, (su), noi, voi, ellu, ella, elli, elle*;
- *Demonstrativa* [*demonstrative*]: *estu, ellu, ensu, questu, quellu, densu, aquestu, aquellu, adensu*;
- *Relativa* [*relative*]: *qui, que, quellu qui, quella qui, quale*;
- *Interrogativa* [*interogative*]: *quine?, quale?, quantu?*, cu formele care le răspund: *tale, atale, contale, tantu, atantu*;
- *Indefinita* [*nedefinite*]: *unu, altru, totu, multu, paucinu, neme, velunu, neci unu, alequi, alequantu*;

²⁵ Scris: *aqueia*.

Acestora li se adaugă formele adjectivale ale pronumelor personale: *meu, teu, seu, nostru, vostru, lui, lei, loru, laru, ellu meu, ellu teu, ellu seu, ellu lui, ellu lei, ellu nostru, ellu vostru, ellu loru, ellu laru*.

Varietatea formelor declinabile și indeclinabile ale pronumelor din limba vorbită îi obligă pe gramaticieni la o clasificare logică, pe baza semnificației lor, și la formarea unor paradigme unitare. Pe baza analogiei cu pronumele latin, sunt stabilite principalele tipuri de pronume în care sunt repartizate formele existente în română. Ceea ce pune cu adevărat probleme rămâne grafia etimologizantă a acestora, în conformitate cu sistemele de scriere propuse de autori, însă dusă uneori până la un etimologism extrem, academic, dar artificial, precum în cazul lui A. Treboniu Laurian.

6. Concluzii

Prin redactarea în limba latină a gramaticilor limbii române, autorii aduc un dublu serviciu limbii materne. Pe de o parte, în plan sincron, conștientizarea structurii limbii se face prin analogie cu categoriile și paradigmele celei mai cunoscute gramatici din lingvistica europeană și, pe de altă parte, în plan diacronic, se întărește și argumentează ideea de origine latină a limbii române și, prin urmare, de integrare a ei în familia limbilor romanice. Acest fapt atrage o nouă deschidere în ceea ce privește modernizarea limbii și sincronizarea ei cu limbile de cultură europene. Canonici (romano-catolici și greco-catolici) și filologi, acești autori au știut să profite de șansa istorică a unui context cultural aflat la final, deoarece, în secolul al XIX-lea, secolul națiunilor, latina, ca limbă dominantă de circulație internațională, avea să intre într-un declin iremediabil.

Având ca material de studiu limba orală, vorbită de o majoritate puțin sau deloc influențată de cultura scrisă, dar și textele românești păstrate până atunci și cunoscute în epocă, autorii acestor gramatici au preluat normele limbii latine, le-au adaptat românei și, la nevoie, au introdus altele noi (articolul). Analogiile și trimiterile lor constante la limba latină pot fi înțelese ca o justificare sigură în stabilirea unor norme în română, așa cum folosirea principiului etimologizant trebuie văzută ca o motivare permanentă (în fonetică, scriere, lexic) a formelor ce considerau că trebuie să se impună în limba literară. Inventarul de forme ce compun paradigmele cu care se exemplifică diversitatea categoriilor gramaticale preluate din latină a constituit o sursă de normare a românei ca limbă cu individualitate deplină, în gramaticile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea.

Autorii gramaticilor românești scrise în limba latină nu caută o apropiere superficială de un model ideal, ci fac opțiunea corectă, deoarece „Modelul latin va constitui [...] criteriul suprem al unificării lingvistice. El a dictat, în ultimă instanță, cu firești și necesare corecțiuni impuse de evoluția obiectivă a limbii, aspectul actual al limbii române literare” (Gheție, 1969, p. 92).

BIBLIOGRAFIE

- Butnariuc, G. C. (2006). *Istoria gramaticii românești*. [f.e.].
- Chivu, Gh. (2015). Primele gramatici românești. Considerații asupra terminologiei. În Gh. Chivu, *Vechi texte românești, Contribuții filologice și lingvistice*, (p. 203–210). Editura Academiei Române.
- Costinescu, M. (1979). *Normele limbii literare în gramaticile românești*. Editura Didactică și Pedagogică.
- Gheție, I. (1969). Modelul latin și unificarea limbii române literare. Momentul 1840. *Apulum*, VII/II, 83–93.
- Ionașcu, R. (1914). *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea limbii române de la 1757 până astăzi*. Institutul de Arte Grafice N. V. Ștefăniu & Co.
- Munteanu, Ș. & Țăra, V. D. ([1983]). *Istoria limbii române literare. Privire generală*. Ediție revizuită și adăugită. Editura Didactică și Pedagogică.
- Nicolescu, A. (1971). *Școala ardeleană și limba română*. Editura Științifică.
- Pop, I.-A. (2019). *De la romani la români. Pledoarie pentru latinitate*. Litera.
- Ursu, N.A. (1971). Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai. *Limba română*, XX (3), 259–272.

SURSE

- Alexi, I. (1826). *Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata, aucta ac in hunc ordinem redacta*.
- Bally, A. (2000). *Dictionnaire grec-français*. Rédigé avec le concours de E. Egger. Edition revue par L. Séchan et P. Chantraine. Hachette.
- Budai-Deleanu, I. (1812). *Fundamenta grammatices linguae romanicae seu ita dictae valachicae*, ms. 5200, Biblioteca Academiei Române.
- Budai-Deleanu, I. (2011). *Opere: Țiganiada. Trei viteji. Scrieri lingvistice. Scrieri istorice. Traduceri*. Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gh. Chivu & E. Pavel. Studiu introductiv de E. Simion. Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă.
- Eustatievici Brașoveanu, D. (1969). *Grammatica rumânească 1757. Prima gramatică a limbii române*. Ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu. Editura Științifică.
- Gaffiot, F. (2000). *Le Grand Gaffiot. Dictionnaire latin-français*. Nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de P. Flobert. Hachette.
- *** (2001). *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. Ediție critică de Gh. Chivu. Revizia și traducerea textului latin de L. Wald. Editura Academiei Române.
- Keil, H. (1855–1878). *Grammatici latini*, vol. I–VII. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri.

- Laurian, A. T. (2002). *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae*. Ediție, studiu și note de K. Dumitrașcu. Traducere de K. & E. Dumitrașcu. Editura Universitaria.
- Micu, S. & Șincai, Gh. (1980). *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de M. Zdrenghia. Editura Dacia.
- *** (1968). *Oxford Latin Dictionary*, Clarendon Press.
- Quintilianus, M. F. (1974). *Arta oratorică*. Traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de M. Hetco. Editura Minerva.
- *** (2018). *Școala Ardeleană, II. Scrieri lingvistice. Scrieri literare*. Antologie de texte alcătuită și coordonată de E. Pavel. Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă.
- Văcărescu, I. (1787). *Observații sau băgări de seamă asupra regulor asupra gramaticii rumânești*, adunate și alcătuite de dumnealui Iannache Văcărescul.

George Bogdan Țăra

CONTRIBUTIONS OF THE ROMANIAN GRAMMARS WRITTEN IN LATIN TO THE MODERNIZATION AND UNIFICATION OF STANDARD ROMANIAN

Summary

In the 18th and 19th centuries, the Latin language was used for writing Romanian grammars for reasons ranging from the acknowledgment of the similarity between the two languages, based on the Latin origin of Romanian, to the awareness of the grammatical and lexical structure of the Romanian language, following the method of Latin grammars, to the need to modernize and create a unified language, following the model of Latin, which was the language of culture of the time. Some of these grammars are part of a larger project to assert and demonstrate the Latin origin of Romanian, as well as to standardize it in a unified way. In this context, Latin became an ideal and practical model for unifying norms that sought to overcome dialectal differences. The main texts considered in this article show both similarities and differences, which arise from their descriptive, normative or practical character: *Institutiones linguae valachicae* (1770); Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (first edition, 1780; second edition, 1805); Ion Budai-Deleanu, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae* (1812); Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica* (1826); A. Trebonius Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam*

linguae romanae (1840). Our article aims to observe the evolution regarding the purpose and structure of these grammars, their relation to the tradition of Latin grammars, and their role in the formation of the standard, unitary Romanian language.

Keywords: normative grammar, descriptive grammar, terminology, Romanian language, Latin language, standard language.

Ђорђе Богдан Тара

ДОПРИНОС ГРАМАТИКА РУМУНСКОГ ЈЕЗИКА НАПИСАНИХ НА ЛАТИНСКОМ У МОДЕРНИЗАЦИЈИ И ОБЈЕДИЊЕЊУ КЊИЖЕВНОГ РУМУНСКОГ ЈЕЗИКА

Резиме

У XVIII и XIX веку латински језик је коришћен за писање граматика румунског језика из разних разлога: од уочавања сличности између два језика, засноване на латинском пореклу румунског, до свести о граматичкој и лексичкој структури румунског језика, по методу граматика латинског, до потребе за модернизацијом и стварањем јединственог језика, по узору на латински, који је био језик културе тог доба. Неке од ових граматика представљају део већег пројекта да се афирмише и докаже латинско порекло румунског, као и да се изврши његово уједињено нормирање. У том контексту, латински постаје идеалан и практичан модел обједињавања норми које су настојале да превазиђу дијалекатске разлике. Међу главним текстовима који се разматрају, налазе се и сличности и разлике које произилазе из њиховог дескриптивног, нормативног, практичног карактера итд.: *Institutiones linguae valachicae* [Правила влашког језика] (1770); Самуил Мику, Георге Шинкај, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [Елементи дакороманског или влашког језика] (1. изд., 1780; 2. изд., 1805); Јон Будај-Делеану, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae* [Основе граматике румунског језика, који се назива и влашки] (1812); Јоан Алекси, *Grammatica daco-romana sive valachica* [Дакороманска или влашка граматика] (1826); А. Требонију Лауријан, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae* [Критички есеј о пореклу, настанку и структури румунског језика] (1840). Циљ нашег рада је разматрање еволуције у погледу намене и структуре ових граматика, њихов однос према традицији граматика латинског језика, као и њихова улога у формирању јединственог, обједињеног, књижевног румунског језика.

Кључне речи: нормативна граматика, дескриптивна граматика, терминологија, румунски језик, латински језик, стандардни/књижевни језик.